

UY XO'JALIGI DAROMADLARI AHOLI JAMG'ARMALARINI SHAKLLANISHI ASOSI

Yuldashev Doniyor Tairovich

PhD, katta o'qituvchi iqtisodiyot va servis kafedrası,

Abdulboqiyeva Zulfiya Hayotjon qizi

Magistr, Iqtisodiyot mutaxassisligi, Iqtisodiyot fakulteti, Fargona davlat universiteti

ARTICLE INFO.

Kalit so'zlar:

investitsiya, aholi daromadlari, bank, jamg'armalar, deposit.

Annotatsiya

Uy xo'jaliklari nafaqat butun mamlakat, balki ular joylashgan shahar va tumanlar iqtisodiyotida ham juda muhim rol o'ynaydi. Tabiiyki, uy xo'jaliklari tovarlar va xizmatlarning oxirgi iste'molchilari bo'lib, ular mehnat resurslarini bozorga etkazib berishadi va bundan daromad olishadi. Va eng muhimi, uy xo'jaliklari mablag'larni tejashning muhim manbai bo'lib, ular orqali investitsiya faoliyati moliyalashtiriladi.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2022 LWAB.

Zamonaviy sharoitda uy xo'jaligini moliyalashtirish tushunchasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuni ta'kidlash kerakki, uy xo'jaliklari moliyasi nafaqat jamiyatning bir hujayra darajasida, balki umuman mamlakatdagi iqtisodiy vaziyatga ta'sir ko'rsatadigan darajada muhimdir. Uy xo'jaliklari eng moslashuvchan subyekt bo'lib, bu doimiy o'zgarib turadigan iqtisodiyotda beqiyos ustunlikdir.

O'zbekistondagi mavjud vaziyat shuni ko'rsatadiki, aholi bir qator omillarga sarmoya kiritishga yoki tejashga tayyor emas:

1. moliya sohasida bilim etishmasligi;
2. investitsiya kompaniyalari, tijorat banklari va boshqalarga bo'lgan ishonchning pastligi;
3. yuqori va barqaror rentabellik kafolatlarining yo'qligi;
4. aholi daromadlari va farovonligining pasayishi;
5. iste'mol xarajatlarining o'sishi.

Aholi yoki uy xo'jaliklarining mablag'larini hisobga olgan holda, biz bu hayot sifatining juda muhim ko'rsatkichi, shuningdek, jamg'armalar mintaqalar va umuman mamlakat iqtisodiy rivojlanishi uchun muhim manba hisoblanadi degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Zamonaviy sharoitda aholining jamg'armalari iste'mol uchun ham, majburiy to'lovlar va to'lovlarni to'lash uchun ham foydalanilmaydigan uy xo'jaligi resurslarining bir qismi sifatida qaraladi.

Aholining jamg'armalariga e'tiborni qaratib, uy xo'jaliklari, davlat va moliyaviy xizmatlar ko'rsatishga ixtisoslashgan ayrim tashkilotlar (masalan, banklar) manfaatlari o'rtasidagi yaqin aloqani ko'rish

mumkin. Ushbu munosabatlar aholi pullari investitsiya manbai sifatida ko'rib chiqilishi mumkin bo'lgan qimmatbaho resurs ekanligidan kelib chiqadi. Bu mablag'larni iste'mol bozorida korxonalar mablag'lari aylanmasi sohasiga o'tkazish orqali sodir bo'ladi.

Umuman olganda, jamg'arma juda katta konsepsiya ekanligini ta'kidlash mumkin va O'zbekistonda uning ta'rifining yagona ta'rifi mavjud emas. Shunday qilib, ushbu ta'riflardan birida pulni jamg'rish - bu kelajakdagi ehtiyojlarni qondirish uchun mo'ljallangan aholi pul daromadlarining bir qismi ekanligi ta'kidlangan.

Shunday qilib, biz xulosa qilishimiz mumkinki, mohiyatan uy xo'jaliklari mablag'lari ehtiyojni qondirish vositasi bo'lib, demak, bu masalada pul, xuddi natural daromad kabi, bir xil asosiy funktsiyaga ega. Jamg'arishga kelsak, natura ko'rinishidagi daromad, masalan, oziq-ovqat, agar sizda kungaboqar urug'lari bo'lsa va ularning bir qismini o'stirangiz, yig'ish deb hisoblash mumkin. Bundan tashqari, sotish orqali natura shaklidagi daromad uy xo'jaliklari mablag'larini ko'paytiradi [1].

Uy xo'jaliklari uchun jamg'arishning asosiy shakllari:

- so'm va xorijiy valyutadagi jamg'armalar va depozitlar;
- yostiq ostida saqlanadigan naqd pul;
- qimmatli qog'ozlarga investitsiyalar;
- aholining sug'urta mukofotlari zaxiralari;
- ko'chmas mulkka investitsiyalar;
- qimmatbaho metallarga, likvidli ob'ektlariga investitsiyalar.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, turli xil omonat shakllari mavjudligi egasiga nafaqat qo'shimcha daromad, balki kafolatlangan sug'urta ham keltirishi mumkin. Uy xo'jaliklari uchun qanday jamg'arish usulini tanlashni tanlash uchun siz quyidagi mezonlarga e'tibor berishingiz kerak:

- likvidlik - jamg'arishning oson va tez pulga aylanish qobiliyati;
- xavfsizlik - depozit mablag'larni qaytarish ehtimoli;
- daromad me'yori - qo'shimcha daromad olish;
- portfelni shakllantirishga sarflanadigan vaqt, investitsiya davri.

Barcha mezonlar orasida ma'lum qonuniyatlar mavjud:

- tavakkalchilik darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, rentabellik darajasi shunchalik yuqori bo'ladi - pulni jalb qilish uchun bunday qonuniyatlar mavjud;
- daromad me'yori qanchalik yuqori bo'lsa, likvidlik shuncha past bo'ladi;
- investitsiya muddatining ko'payishi foyda keltiradigan vaqtni oshiradi bu mablag'larning likvidligi va xavfsizligini pasaytiradi [2].

Shuni ham ta'kidlash kerakki, har bir xonadonda ehtiyojlarga yo'naltirilgan muayyan iqtisodiy xatti-harakatlar modeli bo'lishi mumkin va ular, o'z navbatida, olingan moddiy baza tufayli inson salohiyatini ko'payishiga imkon beradi (asosiy vazifa). Bunday holda xatti-xarakat shakllariga quyidagilarni kiritish mumkin.

- tadbirkorlik va mehnat - bu erda biz uy xo'jaligi o'zini qanday qilib tadbirkorlik faoliyatida o'zini o'zi anglashi, biznes loyihasini yaratish va amalga oshirish orqali pul topishi yoki shaxs o'zi ishchi birlik ekanligi haqida gap ketmoqda;
- jamg'arma va moliyaviy - bu xatti-harakatlar hujayraning xulq-atvori siyosatiga taalluqlidir, bu erda jamg'armalarni amalda jamg'arish va moliyaviy mablag'lar bilan tenglashtirish mumkin, mos

ravishda o'z resurslaridan faolroq foydalanish;

- daromadlarni shakllantirish va taqsimlash;
- moslashuvchan xatti-harakatlar (inqiroz davrida) - faqat uy xo'jaliklari ichida bo'lishi mumkin bo'lgan ayrim inqirozli vaziyatlar (pul yo'qotish, mulkni o'g'irlash, ishdan bo'shatish) yoki mamlakat iqtisodiyotidagi o'zgarishlar (narxlarning sakrashi) uchun ishlab chiqilgan xatti-harakatlar.

Jamg'arma shakllarining bu xilma-xilligi bilan aholining xulq-atvori shakllari unchalik keng emas va bir necha omillarga asoslanadi. Bunday omillarga uy xo'jaligi a'zosining imkoniyatlari, makroiqtisodiy ko'rsatkichlar sabab bo'lishi mumkin, ammo aksariyat hollarda ular psixologik xususiyatga ega:

- qayta sug'urtalash - uy xo'jaliklarini oldida kelajakdan qo'rqishlariga duch kelganda va daromadning bir qismi «qora kunga» qoldirilsa;
- tejamkorlik - mayda xaridlar qilib shaxsdan tejash uchun aniq belgilangan hayotiy xususiyatlari;
- kechiktirilgan sotib olish - kelajakda qimmatbaho buyumlarni sotib olish istagi;
- shartnomaviy majburiyatlar - kreditni to'lash yoki ssudani to'lash uchun mablag 'to'plash [3].

Shuni ta'kidlash kerakki, O'zbekistonda jamg'armalarni shakllantirish jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu xususiyat O'zbekiston bozorida katta miqdordagi bo'sh pul aholi qo'lida qoladigan vaziyat mavjudligida namoyon bo'ladi. Ushbu holat ishlab chiqarish sohasida ushbu mablag'larga favqulodda ehtiyojni keltirib chiqaradi.

Natijada, tomonlarning har birida qondirilmagan ehtiyojlar va manfaatlar qolmoqda, chunki aholi va korxonalar manfaatlariga maqbul darajada javob beradigan uy xo'jalik jamg'armalarini real sektorga jalb qilishning samarali tizimi mavjud emas. Natijada, uy xo'jaliklarining mablag'lari ko'pincha tartibsiz bo'lib qoladi, natijada ishlatilmaydigan pullar uyda saqlanadi. Uyushmagan jamg'arma O'zbekistonda iqtisodiy o'sishning kuchli investitsiya manbai paydo bo'lishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, aholi mablag'larini jamg'arishni uyda saqlashni xohlamasa, tijorat banklari, investitsiyalar, shuningdek sug'urta kompaniyalari, nodavlat pensiya jamg'armalari va boshqalar kabi investitsiya institutlaridan foydalanishni afzal ko'rishadi. Sarmoyalash imkoniyatlari soni juda keng bo'lganligi sababli, O'zbekistonda so'nggi yillarda daromadlarni jamg'arish tizimini birlashtirish (unifikatsiya) zarurligi paydo bo'lmoqda [4].

Shuningdek, shuni ta'kidlash kerakki, jamg'arma darajasi juda ko'p omillarga bog'liq va ularning turli uy xo'jaliklarida shakllanishining turli xil ijtimoiy-iqtisodiy sabablari mavjud bo'lib, ular ma'lum qiziqishlar (motivlar) sifatida belgilanadi. Qiziqishning mavjudligi, shuningdek ularning yo'qligi, jamg'arishni motivatsion yoki qiziqishi yo'q deb hisoblashga imkon berishi mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, aholini jamg'arishga undovchi motivlar uy xo'jaliklari jamg'armasini shakllantirish manbai bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bu bizga maqsadli mablag'larni turlarini tasniflashga imkon beradi. Ya'ni, aholini jamg'arma shakllanishiga undaydigan shu sabablarga asoslanib, uy xo'jaliklarining jamg'arma fondlarining quyidagi tarkibini tasavvur qilish mumkin:

- joriy mablag'lar - uzoq muddatli mahsulotlarni sotib olish uchun. Joriy jamg'arma mablag'lari joriy daromadlarni bosqichma-bosqich sarflanishi bilan shakllanadi. Har bir doimiy daromad olish bilan ular to'ldiriladi va daromadlarni joriy iste'mol maqsadlarida bosqichma-bosqich ishlatish bilan ular kamayadi;
- kutilmagan holatlar va qarilik uchun jamg'arma mablag'lari;
- investitsiya jamg'arma mablag'lari.

Yuqorida aytilganlarning barchasidan xulosa qilishimiz mumkinki, uy xo'jaliklari davlat iqtisodiy hayotining faol ishtirokchisi hisoblanadi, chunki aynan ularning xatti-harakatlari davlatning turli xizmatlarni etkazib berish, turmush darajasi va ba'zi muhim qarorlarning qabul qilinishiga ta'sir qiladi.

- Shuni ta'kidlash kerakki, dunyoda global pandemiya sharoyiti bo'lishiga qaramasdan hozirgi bosqichda O'zbekiston aholisining daromadlari barqaror o'sish davriga kirdi, bu esa taqdim etilgan statistik ma'lumotlar bilan tasdiqlangan. Agar 2000, 2005, 2010 yillarda o'tgan yilning shu davriga nisbatan 24,7, 17,4, va 20,1 foiz o'sish kuzatilgan bo'lsa pandemiya sharoitida 2020 yilda 0,7 foiz yoki 2019 yil ko'rsatkichlarini to'liq shaqlab qolgan (1-jadval). Xususan 2020 yilda pandemiya sharoitida MDH mamlakatlari orasida O'zbekiston iqtisodiy o'sish su'ratlarini saqlab qolibgina qolmasdan o'sish su'ratlariga erishgan yagona davlat hisoblanadi [5].

2020 yilning yanvar-dekabr oylarida aholining real umumiy daromadlari 355,5 trln. so'mni tashkil etdi va o'tgan yilning mos davriga nisbatan 102,6 % ga o'sdi, aholi jon boshiga esa 10385,9 ming so'mni tashkil etdi.

1-jadval. Aholi daromadlari to'g'risida ma'lumot [5]

№	Ko'rsatkichlar nomi	2000 y.	2005 y.	2010 y.	2015 y.	2019 y.	2020 yil yanvar-dekabr.
1.	Aholi umumiy daromadlari, mlrd.so'm	2377,4	9728,6	50436,5	158699,8	346461,5	401501,5
	o'tgan yilga nisbatan, % da	157,9	126,3	132,9	112,0	122,5	115,9
2.	Aholi jon boshiga umumiy daromadlar, ming so'm	96,4	371,8	1765,8	5070,5	10317,4	11728,8
	o'tgan yilga nisbatan, % da	155,8	124,8	129,2	110,1	120,2	113,7
3.	Aholi real umumiy daromadlari, mlrd.so'm	1902,8	9147,7	46891,5	150397,8	302507,2	355531,3
	o'tgan yilga nisbatan, % da	126,4	118,8	123,6	106,1	107,0	102,6
4.	Aholi jon boshiga real umumiy daromadlar, ming so'm	77,2	349,6	1641,7	4805,2	9008,4	10385,9
	o'tgan yilga nisbatan, % da	124,7	117,4	120,1	104,3	105,0	100,7

Aholi jon boshiga real umumiy daromadlarining eng yuqori ko'rsatkichi Toshkent shahrida (20367,4 ming so'm) kuzatildi. Shuningdek, Navoiy (17314,6 ming so'm), Buxoro (12742,3 ming so'm), Toshkent (11133,5 ming so'm) va Xorazm (10693,7 ming so'm) viloyatlarida respublika darajasidan yuqori ko'rsatkich qayd etildi.

Eng quyi ko'rsatkichlar esa Farg'ona viloyatlari (7734,3 ming so'm), Namangan (8063,9 ming so'm) viloyatlari va Qoraqalpog'iston Respublikasida (8121,1 ming so'm) kuzatildi.

Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2020 yilda O'zbekiston yalpi ichki mahsulot (YaIM) hajmi 580,2 trln so'mni tashkil qildi. 2019 yil bilan solishtirganda o'sish 1,6% ni tashkil qilgan.

Unga ko'ra, mahsulotlarning qiymati 341,5 trln so'm, xizmatlar esa 194,4 trln so'mni, shuningdek, soliqlar 44,3 trln so'mni tashkil qildi.

Aholi jon boshiga hisoblangan YaIMning hajmi esa 16,9 mln so'mni tashkil qilgan. Bu 2019 yilgiga qaraganda 0,3 foizga balandroq.

Eslatib o'tamiz, 2020 yil aprelida Jahon banki O'zbekiston YaIMining o'sish darajasi 1,6% bo'lishi kutilayotgani haqida xabar bergan edi. Keyinchalik Jahon banki O'zbekiston YaIM hajmining o'sishi bo'yicha prognozini 1,6 foizdan 1,5 foizgacha pasaytirdi.

Shuningdek, yanvar oyi boshida Jahon banki O'zbekiston YaIM hajmi 2021 yil 4,3%ga, 2022 yilda 4,5% ga o'sishi kutilmoqda deya xabar bergan edi.

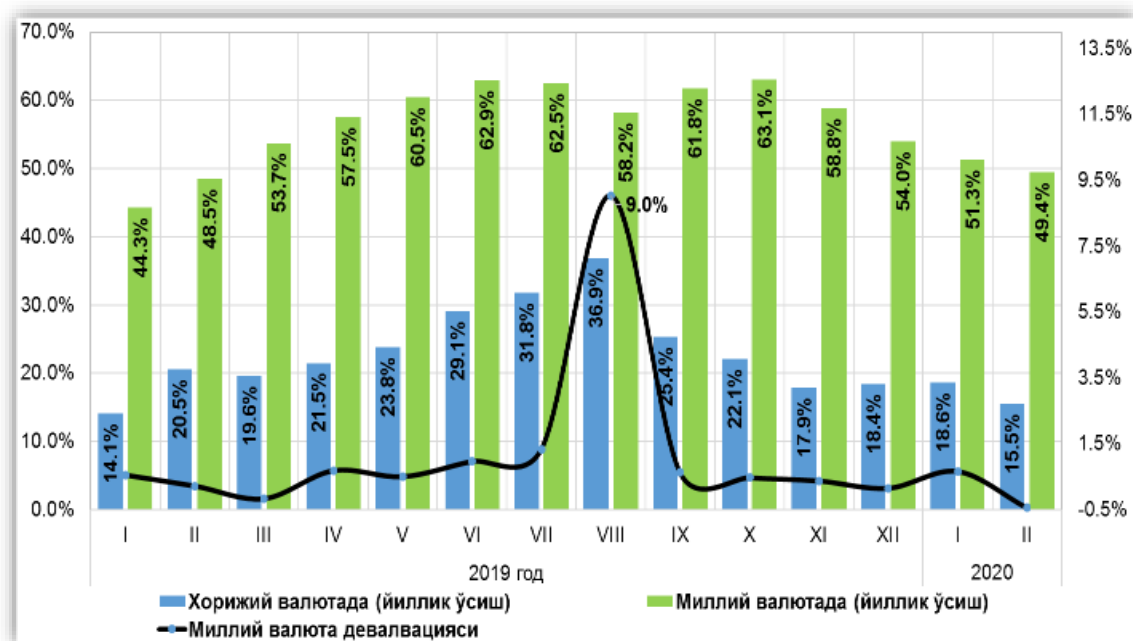
Hozirgi vaziyatda shuni ta'kidlash kerakki, ko'pgina uy xo'jaliklari har xil sabablarga ko'ra tavakkal qilishga yoki o'z mablag'larini ko'paytirishga mablag kiritishga tayyor emas. Bunday sabablarga

quyidagilar kiradi:

- mablag 'etishmasligi;
- to'plangan pulni yo'qotishdan qo'rqish;
- investitsiya tashkilotlariga ishonchsizlik;
- iqtisodiy savodsizlik;
- stereotiplar.

Ta'kidlash joizki, hozirgi sharoitda, 2017 va 2020 yillarda faol kredit siyosati tufayli aholining istemol tovarlari (nooziqovqat tovarlari - avtomobil, mayishiy texnika) va eng muhimi uy-joy xaridi uchun ipoteka kreditlariga daromadlarinig yo'naltirilayotganligi o'z navbatida aholi turmush darajasini yaxshilashga xizmat qilayotgan bo'lsa, aksincha aholi daromadlarini jamg'arilishiga salbiy ta'sirini ko'rsatmoqda.

Mamlakatimizda jamg'armalar bo'yicha **dollarizatsiya darajasi** pasayib bormoqda. 2020 yilning o'tgan 2 oyida aholining milliy valyutadagi muddatli depozitlari **9,4 foizga**, xorijiy valyutadagi muddatli depozitlari esa **0,2 foizga** oshdi. Milliy valyutadagi depozitlar bo'yicha **ijobiy real foiz stavkalarining** ta'minlanishi aholining jamg'arish kayfiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda (1-rasm).

1-rasm. Aholining muddatli depozitlari dinamikasi [6].

Umumiy holda xulosa qilib aytish mumkinki, banklarda aholidan jalb qilingan bo'sh pul mablag'lari aktiv operatsiyalarni amalga oshirish uchun eng qulay moliyaviy resurslar bo'lib, ular hajmini oshirish bankda depozit va kredit hamda foiz siyosatini bir-biriga mutanosib holda ishlab chiqishni talab qiladi. Zero, shundagina banklar jalb qilingan resurslardan samarali foydalangan holda aktiv operatsiyalarni amalga oshirishdan yuqorida daromad topadilar.

Adabiyotlar

1. Феетисов В. Д. Финансы и кредит. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. – 455 с. doi: 10.18454/IRJ.2015.0001.
2. Хмыз О. В. Банковский сектор стран Центральной и Восточной Европы после кризиса //Банковское дело. – 2014.- № 4.- с.32-37.

3. Абрамова М.А. (2015) Национальная денежная система: теория, метод. исследования, концепция разв.в условиях модерниз. совр. эконом. – М:2015,380
4. Финансы: Учебник / Дадашева А.З. – М.: 2016. – 178 с.
5. Аҳоли даромадлири ва инфляция: Марказий банк ҳисоботида нималар акс этди?. <https://uzanalytics.com/iqtisodi%D0%B5t/7491/>
6. Markaziy bank asosiy stavkasini ko'rib chiqish bo'yicha Pul-kredit siyosati tahlili. 2020 yil.
7. Олимова, Н. Х. (2019). Пути формирования и эффективного развития стратегии управления персоналом предприятия. Тенденции развития мировой торговли в XXI веке: Материалы VIII, 536.
8. Олимова, Н. Х., & Миножидинов, А. А. (2018). Использование зарубежного опыта в формировании повышения уровня доходности населения. In Наука сегодня: фундаментальные и прикладные исследования (pp. 69-71).
9. Олимова, Н. Х., & Ортиков, А. Б. (2018). Методологические основы влияния маркетингового управления на развитие региона. Наука сегодня: фундаментальные и прикладные исследования, 71.
10. Тешабаева, О. Н. (2019). Развитие семейного предпринимательства как фактор повышения занятости населения. In Наука и образование в обеспечении устойчивого развития региона в условиях перехода к цифровой экономике (pp. 190-193).
11. Тешабаева, О. Н., & Юлдашева, Д. А. (2022). Ўзбекистонда банк хизматлари бозори бошқаруви ва ривожланишининг хусусиятлари. Results of National Scientific Research, 1(3), 91-97.
12. Юлчиев, А., Эрматов, Р., & Мохинур, Ж. (2022). Мамлакатимизда кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш ва аҳоли бандлигини таъминлаш. research and education, 1(2), 104-111.
13. Ergashovna, A. O., & Egamgamberdievna, N. S. (2021). Labor market problems in Uzbekistan in the context of Covid-19 pandemic. Глобус, (8 (65)), 21-24.
14. Ergashovna, A. O., & Egamberdievna, N. S. (2022). The role of human capital in economic development. Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences, 2(2), 100-106.